

Školská politika vo Vojvodine po zrušení Vojenskej hranice (1872 – 1918) na príklade Kovačice

JAN HRČAN

Metodické centrum, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

School Policy in Vojvodina after the Abolition of the Military Frontier (1872–1918): The Case of Kovačica

Abstract: The study examines the development of educational policy in Vojvodina from the abolition of the Military Frontier in 1872 until the end of World War I, using the Slovak community of Kovačica as a case study. This period was marked by significant political, administrative, and cultural transformations within the Austro-Hungarian Monarchy, which strongly influenced the organization and functioning of local schools. The transition from the centralized military administration to local self-government initially resulted in institutional uncertainty and conflicts between teachers, church authorities, and the population. The introduction of state control, compulsory Hungarian-language instruction, and Aponyi's school reforms illustrates how education became a tool of nationalizing and assimilationist policies. Despite these pressures, the Slovak community in Kovačica actively sought to preserve its cultural and linguistic identity through church institutions, community engagement, and educational initiatives, including the construction of a new school and the defense of Slovak as the language of instruction. World War I brought severe disruptions to schooling due to the mobilization of teachers and wartime conditions, underscoring the fragility of education in times of crisis. The political changes of 1918 and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes opened new opportunities for Slovak education, including official support for instruction in the mother tongue and the emergence of Slovak secondary schools and teacher-training institutions. The case of Kovačica demonstrates the complex interaction between state power, church authority, and local communities in shaping educational practices, as well as the central role of schooling in safeguarding cultural identity within a multiethnic environment.

Keywords: Slovaks abroad, Vojvodina, Kovačica, educational policy, Austro-Hungarian Monarchy, Military Frontier, Aponyi Laws, Slovak minority, language policy, national identity, school history.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2025.28.02.73-91>

Úvod

Vojvodina ako región s výraznou etnickou a kultúrnou diverzitou predstavuje vhodný priestor na skúmanie školskej politiky v historic-

kom kontexte. Po zrušení Vojenskej hranice v roku 1872 sa územie Banátu ocitlo v procese administratívnej a politickej transformácie v rámci Rakúsko-Uhorska, čo sa výrazne premietlo aj do fungovania školstva. Školské inštitúcie sa stali miestom stretu štátnej moci, cirkevnej autority a miestnej samosprávy, ako aj priestorom presadzovania jazykovej a národnostnej politiky.

Štúdiá sa zameriava na obec Kovačica ako prípadovú sondu, prostredníctvom ktorej analyzuje uplatňovanie školskej politiky uhorského štátu na lokálnej úrovni v rokoch 1872 – 1918. Využíva historicko-pedagogický a mikrohistorický prístup, ktorý umožňuje sledovať, ako sa centrálné normy a legislatívne opatrenia premietali do každodennej školskej praxe, miestnych konfliktov a vzťahov medzi školou, cirkvou a obecným vedením.

Pramennú bázu tvoria najmä publikované naratívne a cirkevné pramene, dobové svedectvá evanjelických duchovných a učiteľov, kronikárske záznamy a opisy školských pomerov v Kovačici a v širšom prostredí dolnozemskej slovenskej obcí doplnené o uhorské školské zákony a vyhlášky ako kontextualizačný rámec. Cieľom štúdie je analyzovať hlavné trendy vo vývoji školstva, mechanizmy realizácie štátnej školskej politiky a spôsoby, akými miestna slovenská komunita reagovala na politické, jazykové a kultúrne tlaky v danom období.

Jazyková politika a legislatíva

Ešte pred zrušením Vojenskej hranice zákonom č. XII. z februára 1867 sa uskutočnilo rakúsko-maďarské vyrovnanie.¹ So súhlasom Viedne sa začalo budovať Maďarmi ovládané jednotné Uhorsko s jedným politickým národom – maďarským.² Maďarskí štátnici sa zasadzovali za zavedenie maďarského jazyka ako úradného jazyka do štátnej služby a uhorského snemu, ako aj za prevahu maďarského národného ducha v školách. Základy vzdelávacej politiky Uhorska po osídlení položil barón József Eötvös. Zákon o národnostiach (1868) určil, že najvyšší dozor nad školami v Uhorsku malo Kráľovské konzílium v Budíne.³ Základné vzdelanie upravil zákonný článok č. XXXVIII.⁴ z roku 1868 o ľudových a meštianskych školách a učiteľských ústavoch. Tento článok zákona stanovil

¹ Rakúsko-maďarské vyrovnanie pozostáva celkom zo štyroch právnych článkov (články XII, XIV, XV a XVI z roku 1867 maďarského parlamentu), ale aj zo základného zákona Art. XII., o ktoré sa opierajú zvyšné tri zákony ďalej upravujúce vzájomné vzťahy medzi krajinami Maďarskej koruny a kráľovstvami a krajinami zastúpenými v cisárskej rade.

² PEŤKOVSKÝ, Ondrej: Ján Čaplovič – Kovačický farár súdený cirkevnou vrchnosťou. In: *Odkaz predkov Kovačica pamätá*. Martin : Matica slovenská 2007, s. 45.

³ POPOVIČ, Dušan: *Srbi u Vojvodini. Knj. 3. Od Temišvarskog sabora 1790. do Blagovešten-skog sabora 1861*. Novi Sad : Matica srpska, 1963, s. 160, 210.

⁴ Paragraf hovorí o vyučovacom jazyku. Vyučovacím jazykom môže byť buď úradný jazyk, alebo materinský jazyk žiakov. Ak v zmiešaných triedach dosiahne počet maďarských žiakov

povinnú a bezplatnú edukáciu v štátnych školách pod dohľadom štátu pre všetky deti v Uhorsku vo veku od šiestich do dvanástich rokov.⁵ Podľa zákona sa vyučovanie malo viesť v jazyku, ktorý sa v obci úradne používal.⁶ Výrazne sa zvýšil počet ľudových škôl v Uhorsku, percento detí zapísaných do školskej dochádzky a tým sa výrazne znížilo percento negramotných. Takéto školy nemaďarské národy, najmä po novele zákona (1879), keď bol maďarský jazyk zavedený ako povinný predmet na všetkých školách, hodnotili ako výrazne maďarizačné a mimoriadne nepriaznivé pre zachovanie vlastnej národnej identity, resp. identity nemaďarského obyvateľstva. Podobný osud, teda zavedenie maďarčiny ako vyučovacieho jazyka,⁷ mali tak cirkevné srbské školy, ako aj cirkevné školy iných náboženských komúnít.

Všetky základné školy boli rozdelené na štátne, komunálne/obecné (podporované politickými obcami), náboženské/cirkevné a súkromné.⁸ V systéme tzv. národných škôl sa rozvíjali aj učiteľské ústavy, prípravky pre učiteľov ľudových škôl a opatrovne.⁹ V zákone boli uplatnené tieto zásady: sloboda vedy a vyučovania, zodpovednosť cirkvi za náboženské vyučovanie, zabezpečenie hlavného dozoru štátom, formálna rovnosť jazykov používaných v krajine a zriadenie školských rád ako dozorných a administratívnych orgánov školstva.¹⁰ Keďže vo všetkých štátnych školách bol vyučovací jazyk výlučne maďarský, jedine cirkevné školy boli považované za vlastné národné školy podporované cirkvou. Výhodou bolo to, že iba cirkevné školy im umožňovali nielen náboženskú orientáciu, ale aj národnostnú. Videli to aj maďarské štátne vrchnosti, a preto sa neskôr postupne začalo s transformáciou cirkevných škôl na

20 alebo ich podiel 20 %, potom pre tieto deti je škola povinná zabezpečiť vyučovanie v maďarčine. Ak ich počet dosiahne polovicu, potom je používanie maďarčiny povinné, pričom zriaďovatelia školy môžu zabezpečiť pre deti nemaďarskej národnosti vzdelávanie v mate-rinskom jazyku.

⁵ Základná škola bola od roku 1868 záväzná pre všetky deti od 6 do 12 rokov, resp. zaviedla sa šesťročná povinná školská dochádzka. Novinou bolo to, že sa otvárala piata a šiesta trieda namiesto doterajších štyroch tried. Pre všetkých žiakov, ktorí skončili základnú školu, ako aj pre tých, ktorí ju z akéhokoľvek dôvodu neskončili, bola ustanovená záväzná nedeľná (tzv. poftorná) škola. Do nej museli záväzne chodiť deti až do 15 rokov a dievčatá do 14 (v zime 5 a v lete 3 hodiny týždenne). V každej dedine, kde bolo najmenej tridsať školopovinných detí, sa musela otvoriť základná škola. V jednej triede mohlo byť najviac 80 žiakov, v prípade, že ich bolo viac, musela sa otvoriť ešte jedna trieda s novým učiteľom.

⁶ ROKAI, Peter a kol.: *Istorija Mađara*. Beograd : Clio, 2002, s. 519.

⁷ ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2007, s. 166.

⁸ Grupa autora: *Školski prostor u SAP Vojvodini : stanje i problemi*. Novi Sad : Pokrajinska zajednica obrazovanja, 1972, s. 23.

⁹ HORVÁT, Ján: *245 rokov slovenskej školy v Starej Pazove 1770-2015*. Stará Pazova : Grafofset, 2019 s. 81.

¹⁰ HORVÁT, J.: *245 rokov slovenskej školy v Starej Pazove ...*, s. 81-82.

obecne. Po období germanizácie prišlo obdobie maďarizácie celkového obyvateľstva.¹¹ Zákomom bol potvrdený rozhodujúci vplyv štátu nad školstvom v celom Uhorsku, no súčasne v súlade s konkordátom medzi štátom a cirkvou bol pripustený silnejší vplyv cirkvi pri zriaďovaní a správe škôl. Prvýkrát od čias tereziánskych reforiem (1777) dostali základné školy jednotnú vonkajšiu organizáciu. Avšak spomínaný zákon sa v praxi ťažko realizoval a na periférii monarchie ešte ťažšie.

Administratívna transformácia po roku 1872

Na priestore Vojenskej hranice v roku 1871 boli vykonané značné zmeny v školských predpisoch pre národné školy (anex). Podľa nových predpisov bol vytvorený školský plán¹² pre všetky národné školy. Ďalej bolo určené, aby výučba vo všetkých národných školách trvala šesť rokov s tým, že by aj naďalej boli iba štyri triedy (prvá a štvrtá trieda mali trvať dva roky).¹³ Týmito zmenami boli všetky triviálne, štátne a cirkevné školy na Vojenskej hranici zmenené na okresné národné školy a z toho dôvodu ich viac nepodporoval štát ani cirkev, ale politické obce. Všetky nemaďarské cirkevné školy boli preto transformované na obecne.¹⁴ Podľa nových školských predpisov z roku 1871 existovali nasledovné školské dozorné orgány: miestne školské rady, miestni školskí dozorcovia, okresní školskí dozorcovia a okresné školské rady. Zrušením Vojenskej hranice začali vojenské vrchnosti v tejto časti štátu s prípravou na zavedenie civilnej moci. Najprv sa začalo na školách, kde chcel štát dosiahnuť celkové právo nad školou. Bolo potrebné transformovať všetky školy na bývalej Vojenskej hranici buď na štátne, alebo obecno-komunálne, do ktorých by mali právo chodiť všetci bez ohľadu na vieru a národnosť.

Cisár František Jozef vydal vo Viedni 5. júla 1872 cisársky manifest, ktorým bol rozpustený 12., 13. a 14. hraničiarcky pluk a titelský prapor. Dňa 1. novembra bola Banátska vojenská hranica pripojená k Uhorsku,

¹¹ BEZDANOV, Stevan – NIKOLIĆ, Milenko: *Obrazovanje u Vojvodini između prošlosti i budućnosti*. Novi Sad : PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, 1978, s. 28.

¹² Patrili sem: 1. náboženská výchova s morálnymi lekciami, 2. materinský jazyk, 3. výpočty (matematika), 4. poznávanie prírody a prírodných javov, 5. geografia, 6. dejepis, 7. geometrické tvary, 8. spev, 9. gymnastika, 10. poľnohospodárske lekcie a pre dievčatá ešte praktické poľnohospodárske práce (sadenie, kopanie, odburinenie atď.). (OGNJANOVIĆ, Andrija: *Graničarske narodne škole i njihovi učitelji na teritoriji Vojvodine od 1774. do 1872. godine*. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 42.)

¹³ OGNJANOVIĆ, A.: *Graničarske narodne škole ...*, s. 42.

¹⁴ Učiteľ mohol byť vyhlásený za riadneho učiteľa po dvoch rokoch úspešnej učiteľskej práce, keď pred špeciálnou komisiou zložil učiteľskú skúšku. Novým školským zákonom bol predpísaný aj učiteľský plat. Pre začiatočníkov bol plat ustanovený na 300 zl. ročne a po každých desiatich rokoch služby sa plat mal zvýšiť o 10 %. Učiteľ mal právo aj na učiteľský byt, ohrev alebo namiesto toho na peňažný príplatok. Pozri: OGNJANOVIĆ, A.: *Graničarske narodne škole ...*, s. 43.

teda de facto zrušená. Zrušenie Vojenskej hranice spôsobilo nepokoje a chaos. Vzniklo mnoho nedorozumení, ktoré vyústili do rozruchov a nepokojov aj v samotnej Kovačici.

Všetky školy vo Vojenskej hranici mali byť premenené na štátne a obecno-komunálne, ktoré mohli navštevovať všetci školopovinní bez ohľadu na vierovyznanie a národnosť. Dňa 8. júna 1871 bola vydaná vyhláška o hraničiarskych ľudových školách: „Každá ľudová škola, ktorá bola založená alebo financovaná z štátnej či obecnej pokladnice, sa stáva verejnou inštitúciou, ktorú môžu navštevovať všetky školské deti bez ohľadu na vieru.“¹⁵ Touto vyhláškou bol zrušený vojenský systém v školstve a zavedené ďalšie štyri predpisy, ktorých cieľom bolo zaviesť moderné reformy v oblasti školstva.¹⁶ Zákomom z roku 1868 mal najvyššiu moc nad školou minister školstva, zatiaľ čo štátna kontrola bola zavedená až v roku 1876. O rok neskôr ministerstvo vydalo učebný plán a program pre základné školy. Obecné školy podliehali miestnej komisii. Dňa 16. októbra 1877 bola prijatá vyhláška o hraničiarskych ľudových školách, ktorá úplne potvrdila predchádzajúcu vyhlášku z 8. júna 1871. Zákonný článok č. XVIII. z roku 1879, schválený 22. mája, a vyhláška z 29. júla zaviedli maďarský jazyk ako povinný predmet vo všetkých nemaďarských školách.¹⁷ Tento krok demonštruje systematický proces maďarizácie, ktorý mal za následok dominanciu maďarského jazyka a kultúry vo vzdelávacom systéme zatlačujúc iné národnosti. Zákon stanovil, že všetci učitelia museli zložiť skúšku z maďarčiny, inak by boli prepustení alebo nútené penzionovaní. Takto sa elementárna základná škola maďarizovala, pričom sa maďarský jazyk stal povinne vyučovaným už od prvého ročníka.¹⁸

Konflikty medzi obcou, cirkvou a učiteľmi

Tieto udalosti sa dotkli aj miestnej školy v Kovačici. Najprv sa prejavili útokmi proti učiteľovi Jánovi Matejcovi, ktorý začal v škole pôsobiť v roku 1870.¹⁹ Do Kovačice sa presťahoval 4. októbra z Hajdušice²⁰, kde

¹⁵ OGNJANOVIĆ, A.: *Graničarske narodne škole ...*, s. 44-45.

¹⁶ Predpisy: 1. Predpis o vyučovaní v základných školách, 2. Predpis o vzdelávaní učiteľov pre ľudové školy, 3. Predpis o regulovaní právnych vzťahov učiteľského stavu v ľudových školách, 4. Predpis o dohľade nad školami. Pozri: MILEKER, Srećko: *Istorija banatske vojničke granice*. Beograd, Národna biblioteka Srbije, reprint 1926, s. 213.

¹⁷ MILEKER, S.: *Istorija banatske vojničke granice*, s. 213.

¹⁸ ŽLEBNIK, Leon: *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*, Beograd, 1962, s. 182.

¹⁹ Ján Matejec bol na konvente 7. augusta 1870 zvolený za učiteľa na jeden skúšobný rok namiesto dovtedajšieho učiteľa Ondreja Gdovína. Na konvente okrem presbyteria bol prítomný aj obecný výbor. Učiteľský plat vynášal: 400 zlatých ročne, pol sésie zeme, ktorú si učiteľ sám mal dať obrábať, 30 zlatých na drevo, zo štól a iných drobných dôchodkov. Plat mu bol vyplatený z cirkevnej pokladnice, resp. novovytvorenej základiny, ktorú však spravovala obec.

²⁰ Ján Matejec prišiel za učiteľa do Hajdušice v roku 1862. Emil Koléni o tom napísal: „Doba, keď pôsobil Matejec, bola pre Hajdušicu a pre Slovákov tu žijúcich, ako aj pre hajdušické deti,

pôsobil ako učiteľ, no po dvoch rokoch pokojnej práce sa situácia zmenila. Dňa 22. novembra 1872 sa proti nemu začali obracať miestni obyvatelia, ktorí s ním údajne neboli spokojní. Richtár a presbyter²¹ Ján Mikuš na zasadnutí konventu²² navrhli, aby bol Matejec prepustený zo služby. Odvtedy sa na každom ďalšom zasadnutí táto otázka opakovane otvárala. Ako píše Ján Čaplovič, ktorý tieto udalosti zaznamenal, nik presne nevedel, prečo mal byť Matejec prepustený a prečo sa voči nemu objavila taká silná nenávisť. Richtár Mikuš tvrdil, že ľudia sú s Matejcom nespokojní pre jeho spôsob práce a pre nepokoje, ktoré údajne vyvolal v obci. Vtedajší farár Július Ambrózy zaznamenal, že proti učiteľovi stáli aj niektorí obecní predstavitelia z osobného prospechu a pomsty.²³

Spôčiatku sa farárovi J. Ambrózemu podarilo dosiahnuť, aby malá delegácia navštívila seniora²⁴ a požiadala ho, aby v obci nastolil poriadok. Zdá sa, že potom nastalo isté upokojenie, pretože už 23. mája 1873 presbytérium navrhlo podpísať s Matejcom novú zmluvu (Kontrakt), čo naznačuje, že mal v Kovačici zostať, čo zároveň naznačuje, že konflikt nebol jednotne vnímaný ani v rámci samotného presbytéria. Napriek tomu 29. júna 1873 obecní predstavitelia opäť podali proti učiteľovi sťažnosť. Konvent rozhodol, že dekan má Matejca upozorniť, aby sa správal k ľuďom láskavejšie („prívetivejšie“).²⁵ Toto rozhodnutie však presbytérium tak rozzúrilo, že Matejca jednoducho prepustilo zo služby a nariadilo trojmesačné odvolanie z funkcie. Senior v liste zo 7. júla upozornil, že takýto trest je nezákonný, a nariadil, aby bol Matejec okamžite vrátený do služby. Jeho zásah však nebol úspešný. Keď 20. júla do Kovačice prišiel dekan²⁶ Bujkovský s listom od seniora, presbytérium mlčalo a danú záležitosť ponechalo na zváženie. O niekoľko týždňov neskôr, 3. augusta, keď už konsenior nebol prítomný, presbytérium oznámilo, že od svojho

„anrea – aetas.“ Škola bola preplnená, prednášky mával výborné a i v ostatných záležitostiach bol dobrým radcom pre svojich spoluobčanov. Trvalo to iba do roku 1870 keď k nemalému zarmúteniu tunajších občanov bol povolán, a povolanie i prijal, do Kovačice.“ Pozri: KOLÉNI, Emil: *Slováci v Hajdušici a na Dolnej zemi*. SVC : Báčsky Petrovec ; MOMS : Hajdušica, 2015, s. 14.

²¹ Presbyter (z gréc. πρεσβύτερος – presbyteros, t. j. „starší“) označuje v niektorých protestantských cirkvách člena staršovstva cirkevného zboru. Ide o voleného zástupcu cirkevného spoločenstva, z čoho pochádza aj termín presbyterium v zmysle zboru alebo rady starších.

²² Zhromaždenie presbyterov a obecného výboru.

²³ „*skrze jich službu a skrz nepokoja, v ktorej s nima Obec žije*“ Pozri: ČAPLOVIČ, Ján: *Dejiny slovenského evanj. a v. cirkevného sboru v Kovačici*. Kovačica : Slovenský evanjelický a v. cirkevný sbor, 1928, s. 168.

²⁴ Senior je duchovná funkcia v evanjelickej cirkvi, ktorej nositeľ stojí na čele seniorátu, ktorý združuje viaceré cirkevných zborov.

²⁵ ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj. ...*, s. 168.

²⁶ Dekan je duchovná a administratívna funkcia v evanjelickej cirkvi, ktorej nositeľ stojí na čele dekanátu, teda jednotky združujúcej viaceré seniorátov alebo cirkevných zborov.

rozhodnutia neustúpi. Presbytérium aj napriek napomínaniam J. Ambrózyho 7. septembra vydalo nové rozhodnutie, ktorým Matejcovi zakázalo vstup do školy aj do kostola. Senior tento zákaz zrušil a presbytérium pokarhal. Keď im 14. septembra dekan Bujkovský prišiel oznámiť seniorovo rozhodnutie, presbytérium sa vzbúrilo. Matejec bol nakoniec opäť vrátený do služby. Dané skutočnosti takmer určite podkopávali autoritu školy ako inštitúcie. Na druhý deň prišiel do školy richtár Tomáš Brtka s niekoľkými presbytermi, ktorí boli rozhodnutí vyhnáť učiteľa – podľa nich síce dobrého pedagóga a vlastenca, no neželaného človeka. Keď ich Matejec neposlúchol, richtár vyhnal zo školy všetky deti. Do prípadu sa zapojil okresný náčelník²⁷, ktorý zakázal presbytériu zasahovať do školských záležitostí, zrušil ich nezákonné príkazy a nariadil vyšetovanie proti richtárovi a jeho pomocníkom. Zároveň pohrozil väzením každému, kto by sa vzoprel jeho rozkazu. Tak sa učiteľ Ján Matejec a jeho škola dostali pod ochranu zákona a priamo pod politickú správu. Ani to však nepomohlo. Richtár Brtka a kurátor²⁸ Štefan Petrik osobne cestovali za seniorom aj biskupom. Biskup prikázal, aby vec riešila seniorská kancelária, a žiadal, aby ho tým už nezaťažovali. Senior vyhlásil, že zostáva pri svojom rozhodnutí, pretože aj osobitné komisie potvrdili, že seniorsky konvent rozhodol správne, keď učiteľa neprepustil. Navyše sa dokázalo, že celý spor vyvolal vtedajší predseda obce s niekoľkými spolupracovníkmi.²⁹

Tento nepokoj vznikol z dôvodu nepoznania nových zákonných predpisov, pretože zatiaľ čo ľud počas obdobia Vojenskej hranice žil pod prísnou vojenskou disciplínou, po zrušení hranice 1. novembra 1872 sa správa obce dostala do rúk nevzdelaných ľudí. Richtár, predseda obce, žil v presvedčení, že teraz môže páchať akékoľvek protiprávne činy. Vznikli mnohé nedorozumenia, čo sa prejavilo neporiadkom a chaosom

²⁷ Kovačica sa namiesto centra Vojenskej hranice stala srezom (okresom), teda civilnou správnou jednotkou medzi obcou a okresom. Táto zmena znamenala presun od vojenskej k civilnej správe, zriadenie miestnej samosprávy so starostom alebo správcom, ktorý dohliadal na obce v rámci srezu, a koordináciu súdnej, daňovej a evidenčnej činnosti. Reorganizácia bola súčasťou širších reforiem po zrušení vojenských hraníc, keď sa bývalé vojenské oblasti postupne integrovali do civilnej administratívy a získavali nový význam pre regionálnu správu a rozvoj obcí.

²⁸ Kurátor (z lat. curator – poručník) je laik v evanjelickom cirkevnom zbore, ktorý zastáva ekonomickú funkciu, teda spravuje financie, majetok a hospodárske záležitosti zboru.

²⁹ Matejec to nemal ľahké ani v bežnom živote. Jednej noci ho napadli traja miestni obyvatelia a začali ho biť. Keď kričal: „Nebite ma, ja som učiteľ Matejec!“, odpovedali mu: „Práve teba hl'adáme!“ Neskôr sa ešte niekoľkí jednotlivci obrátili na biskupa, no po týchto udalostiach Matejeca napokon nechali na pokoji. Fyzický útok predstavuje najextrémnejšiu formu eskalácie miestneho konfliktu a zároveň dôkaz toho, do akej miery boli komunitné vzťahy po zrušení Vojenskej hranice narušené. Učiteľ po týchto udalostiach pracoval pokojne niekoľko desaťročí, až do svojej smrti ako učiteľ na dôchodku 15. januára 1915, vo veku 76 rokov.

aj v cirkevnom zbere, resp. v škole. Predtým boli prísnymi trestami nútení dodržiavať vojenskú disciplínu a platné zákony, čo spôsobilo, že prechod k civilnej samospráve bol pre mnohých náročný a sprevádzaný adaptáciou na nové sociálne a právne pomery. Čaplovič to zaznamenal takto: „... teraz správa obce dostala sa do rúk samých „zdejších“ ľudí, ktorí boli s polovicou obyvateľstva v švagrovstve, kmotrovstve alebo v inom rodnom pomere a tak – disciplína prestala.“³⁰ Richtárovi bolo povedané, že on je teraz tým, čím bol predtým vojenský kapitán, a obecnému predstavenstvu bolo oznámené, že všetko, o čom rozhodne, má platiť ako „sväté“. Tým sa však prehliadlo, že aj nové civilné zriadenie bolo viazané zákonnými normami, ktoré limitovali rozsah miestnych rozhodnutí. Neistota, ktorá vznikla bezprostredne po zrušení vojenskej správy, bola spôsobená najmä nevedomosťou a neznalosťou zákonov. Za týchto okolností si Tomáš Brtka, vtedajší richtár, začal myslieť, že v cirkevnom práve zastáva funkciu dozorcovstva (predsedu) cirkevného zboru, pretože vychádzal zo skúsenosti obdobia Vojenskej hranice, keď na cirkevných konventoch spolupredsedal aj zástupca vojenskej vrchnosti. Tento konflikt pretrvával dlhší čas, no napokon došlo k jeho zmierneniu a učiteľia už neboli ďalej vystavení tlaku. Tí, ktorí nedokázali poraziť učiteľa, začali útočiť na farára J. Ambrózyho ako hlavného vinníka ich neúspechu. Chceli ho násilím prinútiť, aby podporil ich požiadavky a nezákonné konanie, na čo on nepristúpil.

V Kovačici vznikli nezhody aj ohľadom školy, konkrétne či ide o školu cirkevnú, alebo obecnú. Problém sa objavil už skôr kvôli nezhodám okolo cirkevnej pokladne, z ktorej boli vyplácaní aj učiteľia v Kovačici, a na základe toho sa spochybňovalo, komu škola patrí. Podľa zákonov zrušenej Vojenskej hranice mal každý cirkevný zbor svoj vlastný majetok, ktorý spravovalo veliteľstvo kompánie spolu s farárom a kurátormi. Aj pokladnica cirkevného zboru bola samostatná a disponovalo ňou presbytérium (s dovolením a pod dohľadom vojenskej vrchnosti), pričom jeho členovia boli zvyčajne – hoci nie vždy – aj členmi obecného výboru. Stalo sa však, že v roku 1867 obec potrebovala 1300 zlatých, ktorými nedisponovala, a preto si ich požičala z cirkevnej pokladnice. Vtedajší kapitán (veliteľ stotiny) Stoišic následne využil ťažkú chorobu vtedajšieho farára Mateja Ambrózyho³¹ a aby obec nemusela svoj dlh splatiť, bez akéhokolvek

³⁰ ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj.* ..., s. 167.

³¹ Matej Ambrózy sa narodil 13. januára 1797 v Sielnici v Liptove, od otca Mateja a matky Evy (rod. Lavotovej). V svojom rodisku skončil ľudovú školu a v Banskej Bystrici začal študovať nižšie triedy evanjelického gymnázia. V Prešove vychodil rétorickú triedu na evanjelickú strednej škole (vyššie gymnázium) u profesora Karlovského. V rokoch 1816 až 1818 vychodil dva ročníky teológie v Banskej Štiavnici. Následne odchádza do Šopronu, kde dokončil štúdiá a zložil kandidátsku skúšku. V roku 1818 prišiel do Nového Sadu za levitu. V Novom Sade pobudol pol roka, odkiaľ odchádza do Pešti, kde ho vysvätili za

obecného uznesenia či vyššieho nariadenia jednoducho nariadil spojenie cirkevnej pôdy („cirkevných lánčov“) s obecným majetkom a ich výnosy nechal vkladať do obecnej pokladnice. Svoje rozhodnutie odôvodnil tým, že „*obec a cirkevný zbor sú aj tak vlastne to isté*“.³² Od tejto chvíle mala obecná pokladnica zabezpečiť aj výdavky cirkevného zboru. Kedykoľvek však cirkevný zbor potreboval finančné prostriedky, stretával sa s veľkými ťažkosťami, keďže richtár len po dlhom naliehaní vyhovel alebo žiadosti úplne odmietol, odvolávajúc sa na nedostatok peňazí. Umierajúci M. Ambrózy a neskôr jeho mladý kaplán ako cirkevný administrátor sa tomuto stavu nedokázali vzoprieť, avšak Julius Ambrózy³³ sa po svojom nástupe za farára usiloval situáciu napraviť. Už 13. marca 1870 žiadala, aby sa cirkevná pokladnica oddelila od obecnej. Presbytérium sa však uznieslo, že to nie je potrebné a že pokladnica má zostať v doterajšej podobe – teda spojená. Toto rozhodnutie však neskôr určite oľutovalo. Zrušením Vojenskej hranice prešlo školstvo do rúk obce, ktorá bola teraz zodpovedná za financovanie školy a vyplácanie učiteľov. Školu, ktorú vybudovala cirkevná obec a ktorá volila učiteľov a zabezpečovala im platy, prevzala obec a cirkev už nemala právo menovať učiteľov.

Presbytérium však samo následne pochopilo dôsledky svojho rozhodnutia. Keď chcelo koncom roka 1872 odvolať učiteľa Jána Matejca, školský inšpektor oznámil, že kovačické školy nie sú cirkevné, ale obecné, pretože učitelia dostávajú plat z obecnej pokladnice. Dňa 8. decembra 1872 sa presbytérium, hneď ako sa o tom dozvedelo, vyslovilo, že nechce, aby tento stav pretrval. Rozhodlo sa vytvoriť samostatnú cirkevnú pokladnicu a oddeliť ju od obecnej. Z tejto pokladnice mali byť následne vyplácaní aj učitelia a mala z nej byť financovaná údržba cirkevných a školských budov. Prvý ročný príjem tejto pokladnice mala tvoriť polovica úrody zo 100 jutár pôdy, z ktorej cirkevný zbor vytváral svoju základinu. Do budúcnosti mal príjem pokladnice tvoriť výnos z ďalších 100 jutár, ktoré boli hneď aj prisľúbené. Toto uznesenie malo byť 26. januára 1873 oznámené aj príslušným vyšším orgánom. Avšak 16. februára 1873 už J. Ambrózy oznámil odpoveď okresného úradu, podľa ktorej je škola podľa § 3 školského zákona

kňaza a v auguste 1820 prišiel za farára do Bajše. V roku 1825 si ho povolal za farára cirkevný zbor vo Veľkom Bečkereku (dnes Zreňanin). V rokoch 1826 – 1832 bol dekanom dolného Banátu a v rokoch 1836 – 1847 prvým banátskym seniorom. Začiatkom októbra 1837 prišiel za farára do Kovačice.

³² ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj. ...*, s. 170-171.

³³ Po smrti Mateja Ambrózyho spravoval kovačický cirkevný zbor ako administrátor kaplán Adolf K. Kernúch. Už v roku 1857 cirkevný zbor vyjadril, že v prípade práceneschopnosti alebo smrti Mateja Ambrózyho prevezme farársku stanicu jeho syn Julius, pod podmienkou, že bude plniť svoje povinnosti a viesť mravne a nábožensky vzorný život. Po otcovej smrti a potrebnom skúšobnom období bol Julius Ambrózy 17. októbra 1869 inštalovaný za farára v Kovačici.

obecnu, pretože ju založila a udržiavala obec, a preto je uznesenie presbytéria o škole neplatné. Presbytérium sa však vzápätí uznieslo požiadať obec, aby darovala školu cirkevnému zboru (keďže v skutočnosti školu založil cirkevný zbor: ten vystaval školskú budovu, volil učiteľov a platil ich; až v posledných rokoch Vojenskej hranice ich platila obec). Nezachovali sa priame záznamy o tom, ako a kedy obec túto žiadosť vybavila, avšak zápisnica presbyterského konventu z 11. mája 1873 už hovorí o existencii samostatnej cirkevnej pokladnice ako o hotovej veci. Zápisnica z 29. júna 1873 uvádza, že presbytérium sa uznieslo odpustiť obci dlh, keďže požičané peniaze obec „vynaložila na opravu tej istej školy, ktorú v týchto dňoch cirkvi odovzdala“.³⁴

Z toho možno usudzovať, že cirkevný zbor dosiahol nielen osamostatnenie svojej pokladnice, ale aj navrátenie školy. Záznamy naznačujú, že v tomto období sa vytvorenie samostatnej cirkevnej pokladnice stalo realitou, čo znamená, že cirkev získala späť určitú kontrolu nad školou, aj keď formálne obec ostávala jej správcou. Keď sa v lete 1873 vzdal svojho úradu učiteľ Mikuláš Zlinský³⁵, presbyterský konvent 29. júna zvolil za jeho dočasného zástupcu Juliusa Čiráka zo Sarvaša a na tom istom zasadnutí pripravoval aj výstavbu školy. V tom čase bola škola cirkevná. Cirkevný konvent sa už 13. decembra 1874 uzniesol domáhať sa všetkými zákonnými prostriedkami navrátenia školy, pretože v tom čase bola už opäť obecná. J. Ambrózy síce podnikol všetky možné kroky, avšak správu nad školou sa nepodarilo získať. Po odchode chorého J. Čiráka – podľa Ambrózyho „vzdelaného a tichého mladíka“ – späť do Sarvaša, kde 3. februára 1876 zomrel, cirkevný zbor už viac učiteľov nevolil. Julius Čirák a Ján Matejec tak boli poslední učители, ktorých volil cirkevný zbor. Spor sa uzavrel znovu v roku 1876, keď bola vyčlenená cirkevná pokladnica od obecnej a cirkev si zachovala svoj majetok.

Výstavba novej školy a fungovanie školstva v Kovačici

Intenzívna príprava na výstavbu novej školy v Kovačici sa začala už v roku 1873. Starú školu zbúrali a 2. februára 1875 úrady rozhodli, že sa postaví nová školská budova ako samostatná škola. Škola bola postavená za jeden rok. V tom roku bol učiteľ Ďuro (Juraj) Karlovský prizvaný na ročnú skúšku, po ktorej bol definitívne ustanovený učiteľom miestnym školským výborom. Týmto rozhodnutím sa v roku 1876 učiteľmi stali Ďuro Karlovský a Ján Ťahún. Na výstavbe novej školy sa podieľali všetci občania Kovačice. Bol určený kuluk – povinná práca, nie podľa veľkosti

³⁴ ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj. ...*, s. 170-171.

³⁵ V roku 1864 za pomocných učiteľov do Kovačice prišli najprv Ján Kamenár a po ňom Mikuláš Zlinský, ktorých mal platiť vtedajší farár Leopold Raksányi zo svojho platu. Pozri: MILOVANOVIC, D. Svetomir: *Po ravnom Banatu: Letopis sela i škola kovačickog sreza*. Kovačica : Galerija Babka, 1992, s. 43.

parcely, ale podľa každej domácnosti, čo odráža spoločenskú angažovanosť obyvateľov pri realizácii komunitných projektov. Škola bola postavená na starom mieste. Obyvatelia prispeli nielen prácou, ale aj záprahmi. Tehly si sami vyrábali a časť kúpili. Škola mala deväť priestraných tried, zborovňu, priestor na drevo a uhlie, ako aj toalety. Škola mala dva stĺpové portály (lat. *porticus*) – väčší a menší. Z III. ulice (dnešná ulica Dr. Janka Bulíka) bol hlavný veľký stĺpový portál, na ktorom stál nápis: *Községi elemi népiskola*.³⁶ Táto škola slúžila na vzdelávanie žiakov až do roku 1959, keď bola kvôli svojej opotrebovanosti zbúraná, a na tom istom mieste v roku 1962, postavená nová škola, ktorá stojí dodnes.

Miestny školský výbor v roku 1883 priviedol za učiteľa Pavla J. Rapoša.³⁷ Vplyvom jeho pôsobenia rástlo aj slovenské národné povedomie. Učitelia sa napriek obmedzeniam vyplývajúcim z ich postavenia podieľali na nenápadnej osvete miestneho obyvateľstva. K týmto aktivitám sa postupne pridali aj ďalší miestni aktéri, najmä farbiar Karlovský a obchodník Boboš.³⁸ Učiteľom bolo dovolené zbierať od žiakov po jednom grajcarovi (groš/grajciar – *Kreuzer*) na kriedu a jednom grajcarovi na špongiu. Pri zápise do školy sa od každého žiaka vyžadovalo 25 grajcarov na školskú knižnicu.³⁹ Všetci vtedajší učitelia, celkovo traja, boli cirkevní kantori a farári pôsobili ako vyučujúci náboženstva. Školský výbor rozhodol, že popoludňajšie voľno zo stredy a štvrtka sa zlúči do jedného dňa a žiaci nebudú mať vyučovanie v sobotu. Opatrenie sa však v praxi neosvedčilo, pretože soboty boli dňom, keď sa usporiadali svadby, a tak sa školský režim vrátil k pôvodnému stavu. Zároveň bolo nariadené, že chlanci a dievčatá nesmú spoločne navštevovať ranné bohoslužby.

O priebehu vyučovacieho procesu v Kovačici v tomto období, ako aj o používaných učebniciach, šlabikároch a ďalších vyučovacích materiáloch nemáme dostatok informácií, keďže dejiny pedagogiky a školstva vo Vojvodine v danom období zatiaľ neboli systematicky spracované. Aké boli školské pomery môžeme približne rekonštruovať na základe svedectiev Alberta Martiša⁴⁰, učiteľa pôsobiaceho v susednej Padine. Jeho

³⁶ „Obecná ľudová elementárna škola“ alebo stručnejšie „obecná ľudová škola“ – teda základná škola spravovaná obcou a určená pre miestne deti.

³⁷ Pavel J. Rapoš, učiteľ, sa narodil v Modre v roku 1862 a v roku 1883 prišiel do Kovačice. Bol ženatý s Henrietou Kolény z Ferdinandsbergu (dnes rumunská časť Banátu). Mali deväť detí, ktoré sa narodili v Kovačici. Štyri z nich zomreli v mladom veku, zatiaľ čo traja synovia – Miloš, Michal a Ján – dokončili vysoké školy. Učiteľ Pavel Rapoš pracoval v Kovačici až do svojej smrti 30. júla 1915.

³⁸ ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj. ...*, s. 201.

³⁹ MILOVANOVIC, D. S.: *Po ravnom Banatu...*, s. 46.

⁴⁰ Albert Martiš (20. apríl 1855 – 19. september 1918), dolnozemskej ľudovovýchovej pracovník, národný buditeľ, spisovateľ, publicista, učiteľ, zakladateľ prvého peňažného ústavu v Padine. Narodil sa v Kulpíne. V rokoch 1867 – 1869 študoval na srbskom gymnáziu v No-

opis predstavuje cenný prameň, ktorý umožňuje lepšie pochopiť dobovú pedagogickú prax v slovenskej komunite na Dolnej zemi. A. Martiš okrem iného napísal: „*Veľmi ťažká je to práca a vážna: práca detí učiť a dobre učiť a ešte ťažšia poriadne ich vychovať. [...] Nie prút bol u mňa najväčšou pokutou, ale keď som deťom povedal: „Neboly ste dobré, neučili ste sa, atď., preto vám za dva-tri dni nebudem rozprávať rozprávky.“ [...] Najúčinnnejší prostriedok výchovy sú dobre vybrané, deťom srozumiteľné rozprávky.*“⁴¹ Ako príklad zážitkového vyučovania uvádza Martiš osvojovanie písmen prostredníctvom každodenných situácií a obrazných asociácií, keď písmeno „i“ spájal s hlasovým prejavom svadobníkov a jeho grafickú podobu deťom znázorňoval pohybom prsta po tabuli. Takýmto spôsobom sa podľa jeho svedectva podarilo už v priebehu niekoľkých dní naučiť značnú časť žiakov rozpoznávať a písať prvé písmená.

Tento text poskytuje cenný historický pohľad na prax výchovy a vzdelávania v slovenskej škole koncom 19. storočia. Text ukazuje aj disciplinárne praktiky, ktoré reflektujú dobu, no hlavný dôraz je položený na dobrovoľnú spoluprácu a porozumenie. Autor kombinoval morálnu výchovu s gramotnosťou, čo zvyšuje celkovú efektívnosť učenia. Celkovo ide o hodnotný zdroj pre históriu školstva, didaktiku a pedagogiku tohto obdobia vo Vojvodine.

Maďarizácia a Apponyiho zákony

Po vzniku Rakúsko-Uhorska ihneď začala násilná maďarizácia nemaďarských národov, vrátane Slovákov vo Vojvodine, a tým aj v Kovačici. Maďarizácia zasiahla všetky sféry života, najmä školstvo a vzdelávanie detí.⁴² V roku 1882 sa prvýkrát spomína, že niektorých učiteľov vybralo ministerstvo. O niekoľko rokov neskôr, podľa nariadenia školského dozoru, bol prvýkrát v Kovačici menovaný správca školy. Prvým správcom školy bol Pavel Rapoš. Škola mala vtedy päť tried a jedno predškolské oddelenie (oddelenie materskej školy).⁴³ V takomto stave fungovali základné školy v bývalom Uhorsku až do roku 1918, pričom zmeny a doplnky maďarského zákona z roku 1898 predpisovali, že okrem povinného vyučovania maďarského jazyka sa celá výučba v školách pre nemaďarské národnosti mala vykonávať v maďarskom jazyku, čo vyvolávalo

vom Sade. V rokoch 1869 – 1873 pobudol na nemeckom gymnáziu v Novom Vrbase. V rokoch 1873 – 1876 bol na učiteľskej prípravke v Prešove. Roku 1877 zložil učiteľskú skúšku v Sarvaši. Ako učiteľ obcej školy v Padine pôsobil v rokoch 1877-1894, keď odišiel do predčasného dôchodku.

⁴¹ ORMIS, Ján Vladimír: *Pamäti Dolnozemského buditeľa*. Martin : Matica slovenská, 1937, s. 70-71.

⁴² Pozri viac: KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov*. 1. Nadlak : Ivan Krasko , 2012, s. 62-63.

⁴³ Školski letopis državne narodne škole u Kovačici. [rukopis, nespracovaný]

výrazný odpor a frustráciu medzi nemad'arským obyvateľstvom.⁴⁴

Slovenské školstvo pred prvou svetovou vojnou bolo budované na cirkevných základoch a postavenie tohto školstva bolo rovnaké ako postavenie slovenského cirkevného školstva na Slovensku. Slovenská Dolná zem, ktorá bola národnostne oddelená od svojej materskej krajiny, sa Maďarom javila ako menej nebezpečná.⁴⁵ Najväčšiu prekážku pre vývin škôl predstavovala maďarizácia.⁴⁶ Avšak, aj počas najväčšej maďarizácie si učitelia zachovali národné povedomie. Slovenské školy sa zatvárali, do nemad'arských škôl bola násilným spôsobom zavádzaná maďarizácia, pričom sa slovenčina zanedbávala. Slovenskí učitelia, oddaní svojmu národu, boli rôznymi spôsobmi prenasledovaní, slovenské učebnice a čítanky boli ničené. Bola to doba udavačstva, lichotenia, doba kariéristov v podobe pomad'arčených učiteľov, kňazov a úradníkov.⁴⁷ Ich hlavným cieľom na čele s maďarskou vládou bolo úplne pomad'arčiť slovenské školstvo a tak zničiť slovenský národ (v intersubjektívnom ponímaní) z hľadiska kolektívnej identity.⁴⁸ Ján Edey poznamenal, že uhorská vláda neuznávala potrebu ľudovýchovy a jej heslo znelo: „*Sedliak nepotrebuje vzdelanie, jemu patrí motyka.*“ Takým spôsobom znemožňovala prácu časti svedomitých slovenských učiteľov.⁴⁹ Je to trochu radikálne tvrdenie autora, keďže vieme, že sa v Uhorsku konali osvetové akcie, prirodzene v maďarizačnom duchu. Každopádne, práca učiteľov bola ťažká, vzdelávanie detí v slovenskom duchu a učenie pojmov ako sú rovnoprávnosť a sebavedomie v takej atmosfére bolo nebezpečné. Postavenie učiteľov bolo neuznávané, potláčané, ich platy mizerné a ne jeden učiteľ bol považovaný za národného nádenníka „*nemzetnapszámosa*“.⁵⁰

Kovačica v tomto období zaznamenala výrazný národnostný pokrok, čo sa prejavilo aj počas poslaneckých volieb v rokoch 1905 a 1906. Prevažná väčšina obyvateľov podporila Dr. Slavka Miletića, srbského národnostného kandidáta a neskoršieho juhoslovanského ministra. Ján Čaplovič⁵¹, kovačický farár ako príslušník slovenskej komunity, sa k tejto pod-

⁴⁴ Grupa autora: *Školský prostor u SAP Vojvodini: stanje i problemi*, s. 24-25.

⁴⁵ FOLPRECHT, Josef: *Československé školské obce v evropském zahraničí*. Praha : Čs. ústav zahraniční, 1937, s. 51.

⁴⁶ KMEŤ, M.: *Krátke dejiny dolnozemsých Slovákov*, s. 129.

⁴⁷ EDEDY, Ján.: Časové otázky našej školy. In: *Náš Život*, roč. 1, č. 2. Petrovec: Matica Slovenska v Juhoslávii, 1933, s. 69-70.

⁴⁸ ČAJAK, Ján: Stav slovenského školstva na Slovensku. In: *Naše Slovensko*, r. III., Praha, 1910, s. 241-150.

⁴⁹ EDEDY, J.: Časové otázky našej školy, s. 70.

⁵⁰ EDEDY, J.: Časové otázky našej školy, s. 70.

⁵¹ Ján Čaplovič pochádzal zo starej slovenskej roľníckej rodiny z Jasenovej na Orave. Narodil sa 5. októbra 1876. Základnú školu ukončil v rodisku. V štúdiu pokračoval v Dolnom

pore prirodzene pripojil. Dr. Miloš Krno, ktorého poznal ešte zo študentských čias, ako aj Milan Hodža a Slavko Miletic ho viackrát osobne navštívili, a keď v roku 1906 získal volebné právo v Kovačici, svoj hlas odovzdal práve Mileticovi. Tento krok nepredstavoval z hľadiska občianskych práv žiadne pochybenie, keďže išlo o legitímne uplatnenie volebného práva. Napriek tomu sa naň cirkevné vrchnosti seniorátu aj maďarské úrady dívali s nevôľou, zatiaľ čo agitácia niektorých evanjelických farárov v prospech maďarských kandidátov bola prijímaná bez výhrad. Postupne sa hľadala príležitosť na jeho odstránenie z kovačickej fary, keďže ťažko znášali, že v obci s dominujúcou slovenskou populáciou pôsobí ako farár Slováč.

Pretože v Kovačici za kňaza bol zvolený Slováč – Jan Čaplovič a nie promaďarsky orientovaný človek, Maďari začali proti nemu konať. Prvým priestorom, kde sa proti nemu začalo postupovať, bola škola. Maďarskí učitelia na štátnej škole (IV. – VI. trieda) s nechotou prijímali jeho vyučovanie náboženstva. Dňa 25. marca 1906 kovačická štátna školská rada vyzvala Čaploviča, aby zabránil účasti žiakov z iných tried alebo z obecnej školy na jeho hodinách náboženskej výuky. Zároveň mu oznámila, že vyučovanie nesmie prebiehať na úkor ostatných predmetov, že len výnimočne je dovolené vyučovanie náboženstva v materinskom jazyku a že od žiakov nesmie požadovať účasť na hodinách mimo oficiálneho rozvrhu. Čaplovič totiž dopĺňal výklad aj na mimoriadnych hodinách – pravdepodobne, aby si žiaci osvojili celý obsah učiva. V septembri 1906 školská rada zasiahla ešte výraznejšie – odňala mu vyučovanie náboženstva a poverila jeho vedením učiteľa Andora (Sándor) Bukvu, ktorý mal vyučovať po maďarsky. Vychovateľkou v tomto období bola Etelka Sloboda. Presbyteriálny konvent 23. septembra 1906 proti tomuto zásahu do cirkevných práv protestoval a požadoval od školského dozorca zrušenie rozhodnutia štátnej školskej rady. Zároveň žiadal, aby bola do rozvrhu zaradená ďalšia (tretia) hodina náboženstva, nevyhnutná pre nácvik cirkevného spevu ako podstatnej súčasti evanjelických bohoslužieb. Cirkevný zborový konvent 30. septembra 1906 toto uznesenie potvrdil a vyjadril pripravenosť obrátiť sa v prípade neúspechu aj na vyššie cirkevné inštalácie.⁵² Maďarskí učitelia mu nezazlievali, že učí náboženstvo (pretože to bolo dovolené), ale že má väčší fond ho-

Kubíne, odkiaľ odišiel na evanjelické gymnázium v Kežmarku. Šiesty ročník dokončil v Rimavskej Soboti, kde aj v roku 1897 maturoval. Po maturite absolvoval trojročné štúdium teológie v Šoprone a jeden rok strávil na štúdiách v Nemecku. Do Kovačice prišiel v polovici decembra 1904 zo Záriečia (trenčiansky región). V Kovačici pôsobil ako evanjelický farár až do roku 1925, keď ho na tejto pozícii vystriedal jeho syn Ján Čaplovič ml.

⁵² ČAPLOVIČ, J.: *Dejiny slovenského evanj.* ..., s. 208.

dín než bolo povolené. Výučba v škole sa realizovala v maďarskom jazyku. A. Bukva ako učiteľ bol prísny, udeľoval žiakom facky, bil ich paličou, ak hovorili po slovensky, a aj na ulici nútil žiakov zdraviť sa po maďarsky. Pre nepokoje v škole a cirkvi a požiadavkám Maďarov z roku 1907, aby sa bohoslužby konali aj v maďarskom jazyku, vznikli viacročné nepokoje, ktoré vyústili do tzv. Kovačického procesu.⁵³

Za hlavný cieľ vzdelávacej politiky v uhorskej časti monarchie koncom 19. a začiatkom 20. storočia možno považovať šírenie maďarského jazyka a kultúry prostredníctvom úplného poštátneho základného školstva. Opodstatnenie takejto vzdelávacej politiky sa našlo v tom, že koncom 19. storočia v Bačke a Banáte maďarský jazyk ovládala len tretina obyvateľstva.⁵⁴ Maďarizácia prostredníctvom vzdelávania nadobudla v Uhorsku nový impulz prijatím takzvaného Apponyiho zákona (Lex Apponyi)⁵⁵ o základnom vzdelávaní na uhorskom sneme v roku 1907.⁵⁶ Zákomom sa základné vzdelanie stalo bezplatným, zvýšili sa príjmy učiteľov vo všetkých neštátnych školách (obecných a cirkevných), ale zvýšil sa aj dozor štátu nad nimi. Maďarský jazyk a dejepis sa stali povinnými vyučovacími predmetmi na všetkých základných školách v Uhorsku s odôvodnením, že deti musia po skončení 4. ročníka (elementárneho vzdelávania) vedieť

⁵³ V januári 1907 predložila skupina šestnástich kovačických veriach evanjelickému farárovi Jánovi Čaplovičovi písomnú žiadosť, aby sa raz mesačne konali bohoslužby v maďarskom jazyku. Podobná požiadavka prišla aj zo strany cirkevného vedenia – biskupa Scholtza, ktorý odporúčal zavedenie maďarského kázania v duchu vtedajšej maďarizačnej politiky. Zatiaľ čo Čaplovič zaujal umiernené a zmierlivé stanovisko, časť cirkevného zboru reagovala odmietavo. Radikálna skupina veriach rozhodla 5. mája 1907, že bude maďarské bohoslužby narušovať spevom slovenských duchovných piesní. O dva týždne neskôr sa protest zopakoval, pričom Čaplovič už nebol schopný situáciu upokojiť. Konflikt vyvrcholil tým, že prívrženci zavedenia maďarských bohoslužieb, ozbrojení paličami a strelnými zbraňami, vtrhli do kostola. Nasledovala fyzická potýčka, do ktorej sa zapojili aj žandári. Po incidente došlo k rozsiahlym zatýkaniam. Za „narušovanie bohoslužieb“ bolo obžalovaných 106 veriach, z ktorých 97 bolo následne odsúdených. Súdny proces, známy ako Kovačický proces, trval takmer jeden rok a stal sa výrazným prejavom napätia medzi štátnou maďarizačnou politikou a slovenským evanjelickým obyvateľstvom v južnom Uhorsku.

⁵⁴ ŠIMUNOVIČ-BEŠLIN, B.: *Prosvetna politika...*, s. 176.

⁵⁵ KMEŤ, M.: *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov*, s. 63.

⁵⁶ Apponyiho (školské) zákony/Aponiho zákony alebo Lex Apponyi sú články 26 a 27 uhorského zákonníka z roku 1907 (teda CORPUS IURIS 1907:XXVI.tc. a 1907:XXVII.tc.; panovník oba podpísal 2. júna 1907). Sú pomenované podľa ministra školstva Alberta Apponyiho, ktorý ich vypracoval a predložil uhorskému snemu na schválenie. Článok 26 sa týkal štátnych ľudových škôl, článok 27 obecných a cirkevných ľudových škôl. Hlavným cieľom zákona bola intenzifikácia rečovej aj duchovnej maďarizácie nemaďarských žiakov, zabezpečenie pôsobenia učiteľov v duchu veľkomaďarskej štátnej idey ich hmotnou stimuláciou a tvrdými disciplinárnymi opatreniami. Na Slovensku sa v dôsledku zákona na tzv. maďarsko-slovenských školách mala slovenčine venovať jedna hodina týždenne, inak mala byť vyučovacím jazykom maďarčina. Zároveň počet maďarsko-slovenských ľudových škôl na Slovensku klesal na úkor maďarských škôl: zo 437 tzv. maďarsko-slovenských škôl v roku 1907 na 276 tzv. maďarsko-slovenských škôl v roku 1918.

správne komunikovať v maďarskom jazyku (teda vo vyšších ročníkoch ľudových škôl sa aj pre žiakov nemaďarskej národnosti mala výučba realizovať v maďarskom jazyku). Implementácia tohto zákona mala za následok, v predvečer prvej svetovej vojny, ďalšie zníženie počtu škôl národnostných menšín v Uhorsku.⁵⁷ Hlavným cieľom školskej reformy bolo vychovávať deti v „maďarskom vlasteneckom duchu“. Aponyiho zákon stanovil, že každá škola, každý učiteľ, bez ohľadu na charakter školy, bez ohľadu na to, či využíval štátnu pomoc alebo nie, museli u žiakov rozvíjať a upevňovať lásku k maďarskej vlasti a povedomie o príslušnosti k maďarskému národu.⁵⁸ Pre všetky nemaďarské národnosti v Uhorsku to znamenalo ďalšie zúženie už aj tak úzkeho rámca náboženskej výchovy a jej podriadenie záujmom vtedajšej maďarskej štátnej idey. Aponyiho školské zákony z rokov 1907 – 1908 ustanovovali, že štátnu finančnú podporu mohli získať len tie školy a učители v nemaďarských národnostných ľudových školách, ktorí používali učebnice schválené ministerstvom. Viaceré dovtedajšie učebnice boli týmto právnym rámcom priamo zakázané.

Školské vzťahy v Banáte medzi dolnozemskými Slovákami pred priamym začiatkom prvej svetovej vojny neboli dobré. V roku 1908 mali Slováci v Banáte iba štyri slovenské ľudové školy, v ktorých zo 17 učiteľov bolo len päť Slovákov.⁵⁹ V prvej dekáde nového storočia sa objavujú aj prví kovačičkí učители – Pavel Zloch a Pavel Kňazovic. Kovačičania Martin Pavela a Pavel Zloch navštevovali učiteľskú školu v Polnom Birinčoku, kde popri gymnáziu postupne vznikla aj učiteľská prípravka a neskôr riadna učiteľská škola.⁶⁰ V roku 1907 boli údajne spolu s ďalšími ôsmimi slovenskými žiakmi vylúčení zo školy pre domnelý panslavizmus.⁶¹ Aponyiho zákony systematicky presadzovali maďarský jazyk medzi nemaďarským obyvateľstvom už od raného detstva. Rozhodnutím ministra školstva č. 45 500 (1910), sa ľudová škola v Kovačici stala štátnou. Proces transformácie sa zavŕšil 18. marca 1911, keď boli dovtedajší učители pre neovládanie maďarského jazyka nútene penzionovaní.

Štatistický prehľad slovenských ľudových škôl v Báčke, Banáte a Srieme v školskom roku 1907/1908, vrátane ich organizačnej štruktúry, počtu učiteľov a národnostného zloženia žiakov, sumarizuje tabuľka 1.⁶²

⁵⁷ ROKAI, P. i dr.: Istorija Mađara, s. 500-501.

⁵⁸ GLIGORIJEVIĆ, Branislav: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919 – 1929. In: *Zbornik za istoriju Matice srpske*, 5/1972. Novi Sad, s. 57.

⁵⁹ SVETOŇ, Ján: *Slováci v europškom zahraničí = Die europäisohen Auslandsslowaken*. Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava, 1943, s. 106.

⁶⁰ KMEŤ, M.: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov*, s. 199.

⁶¹ SIRÁČKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete*. Martin : Matica Slovenská, 1980, s. 119-120.

⁶² AUERHAN, Ján: Československá včtev v Jugoslavii. Praha : Nákladem českosl. Ústavu zahraničného, 1930, s. 127-128. Podľa: Magyar Statisztikai Évkönyv 1908, Magyar Statisztikai Közlemények, s. 31; FOLPRECHT, J.: *Československé školské obce v evropském zahraničí*, s. 52.

Tabuľky 2 a 3 sumarizujú regionálne rozdiely v zastúpení slovenských učiteľov a českých a slovenských žiakov v roku 1910. Údaje poukazujú na výraznú nerovnomernosť jazykového a národnostného zastúpenia v jednotlivých častiach Uhorska, ako aj na špecifické postavenie českých a slovenských menšín v školskom systéme Chorvátska a Slavónska.⁶³

Tabuľka 1. Slovenské ľudové (obecné) školy v Báčke, Banáte a Srieme (1907/1908)

Región / župa	Počet škôl	1 učiteľ	2-4 učítelia	>4 učítelia	Učítelia spolu	Žiaci spolu	Slováci	Nemci	Maďari	Iní	Poznámka
Báčka	11	3	7	1	31	2896	2885	10	1	-	vyučovanie v materinskom jazyku
Banát (Torontálska župa)	4	1	1	2	-	1202	1157	7	32	6	-
Sriem	4	-	-	-	14*	-	-	-	-	-	v 1. – 2. roč. materinský jazyk, od 3. roč. chorvátsky

* počet slovenských učiteľov v roku 1910

Tabuľka 2. Zastúpenie slovenských učiteľov na slovenských školách (1910)

Región	Počet slovenských učiteľov	Percentuálny podiel
Báčka	32	100 %
Torontálska župa (Banát)	5	29,4 %
Sriem	14	-
Uhorsko (bez Chorvátska)	-	66 %

Tabuľka 3. Českí a slovenskí žiaci v nižších ľudových školách v Chorvátsku a Slavónsku (1910)

Pohlavie	Českí žiaci	% z celku	Slovenskí žiaci	% z celku
Chlapci	1 608	1,3 %	1 184	0,9 %
Dievčatá	1 386	1,5 %	998	1,1 %

⁶³ AUERHAN, J.: *Československá včtev v Jugoslavii*, s. 128.

Slovenské školstvo pred prevratom malo iba päťročnú, ojedinele šesťročnú školu a školopovinnosť dieťaťa začínala od šiesteho roku života. Slováci z dôvodu vyučovania v maďarčine, ako aj všeobecnej maďarizácie, pozerali na školu ako na nevyhnutné zlo, ako na zákonom nútenú povinnosť. Pred prvou svetovou vojnou sa vo Vojvodine rozširovalo základné vzdelávanie a rôzne formy vzdelávania nad rámec základnej školy. Rozvoj školstva umožňoval priaznivý geopolitický postoj Vojvodiny, záujmy cirkví a predovšetkým ekonomické záujmy národných elít. Vplyvní ľudia v prvom rade hľadali oporu vo svojom národnom kolektíve, a najľahšie podporu získavali prostredníctvom rozvíjania národného citenia, predovšetkým v oblasti kultúry a školstva.⁶⁴

Školstvo počas 1. svetovej vojny

Počas prvej svetovej vojny, v rokoch 1914 až 1918, väčšina škôl v dnešnej Vojvodine pracovala nepravidelne. Vojna spôsobila zastavenie školského a kultúrno-osvetového života na celom území Vojvodiny; maďarské úrady zakázali činnosť srbských a iných menšinových náboženských škôl, pričom rodičia neposielali deti do školy, pretože potrebovali pomoc pri poľnohospodárskych a domácich prácach. Učitelia a profesori odišli na front alebo do internácie.⁶⁵ Kovačickí učitelia Jan Matejec a Ďuro Karlovsky⁶⁶ odišli do dôchodku ešte pred vojnou, Ďuro Karlovský zomrel v roku 1920, Ján Ťahún skôr, A. Bukva pred vojnou a Pavel Rapoš počas trvania vojny. Noví učitelia – kantori boli vo veľkej miere povolaní do armády a nasadení na front, čo spôsobilo výrazný nedostatok pedagogického personálu. Vyučovanie preto dočasne zabezpečovali najmä neevanjelickí a neslovenskí učitelia, pričom rozsah ich pedagogickej činnosti bol výrazne obmedzený. Domáce náboženské vzdelávanie takmer neexistovalo, pretože otcovia boli na fronte a matky zaneprázdnené inými povinnosťami. V dôsledku týchto okolností sa výučba náboženstva na škole rozvíjala len veľmi obmedzene a jej systematické vedenie bolo výrazne sťažené. Vyučovanie vo veľkej časti tried mal na starosti farár Čaplovič. Za učiteľov boli menovaní aj vzdelaní spoločenský ľudia. Takým učiteľom sa stal aj Pavel Farkaš, ktorý učil deti čítať, písať, počítať a náboženstvo.

Počas vojny sa vyučovanie v Kovačici konalo v mlyne, pretože škola bola rekvirovaná a slúžila ako nemocnica, kam privádzali ranených z frontu. Do oslobodenia a zjednotenia v roku 1918 v Kovačici vyučovali Michal Rapoš a Ján Rapoš. V Kovačici do roku 1918 mala škola štyri

⁶⁴ NIKOLIĆ, Milenko: *Obrazovanje u Vojvodini – AzoktatásVajdaságban*. Novi Sad : Misao, 1979, s. 40.

⁶⁵ Grupa autora: *Školski prostor u SAP Vojvodini: stanje i problemi*, s. 29.

⁶⁶ Učiteľ Ďuro Karlovský určitý čas – ako učiteľ na dôchodku – zastupoval kňaza Jána Čaploviča počas jeho choroby a vykonával aj kňazské povinnosti. V tejto službe sa vyznačoval pracovitosťou, zodpovednosťou a svedomitosťou.

triedy základnej školy a dve triedy rozšírenej (poftórnej) školy.⁶⁷ Po oslobodení sa počet učiteľ'ov zvýšil.⁶⁸

Záver

Analýza vývoja školstva v Kovačici v období od zrušenia Vojenskej hranice do roku 1918 ukazuje, že vzdelávacie procesy boli úzko prepojené s politickými, administratívnymi a národnostnými premenami regiónu. Prechod od vojenskej disciplíny a centralizovanej správy k civilnej samospráve priniesol spočiatku výraznú neistotu a konflikty, ktoré sa premietli najmä do zásahov miestnych autorít do fungovania škôl. Školstvo sa postupne stávalo predmetom štátnej regulácie a kontroly, pričom jazyková politika a maďarizačné opatrenia potvrdzovali jeho využívanie ako nástroja štátnej a asimilačnej politiky.

Napriek týmto tlakom sa slovenská komunita v Kovačici aktívne usilovala o zachovanie svojej jazykovej a kultúrnej identity. Prostredníctvom učiteľ'ov, cirkevných inštitúcií a miestnych iniciatív sa snažila udržať kontinuitu vzdelávania v materinskom jazyku. Výstavba novej školy a zapojenie miestneho obyvateľ'stva do jej realizácie zároveň poukazujú na význam vzdelania nielen ako praktickej potreby, ale aj ako symbolu kolektívnej identity a spoločenskej súdržnosti.

Prvá svetová vojna predstavovala výrazný zásah do fungovania školstva. Nedostatok učiteľ'ov, vojnové podmienky a obmedzenia vyučovania odhalili krehkosť vzdelávacieho systému v krízových obdobiach. Politický zlom roku 1918, keď územia Baranje, Banátu, Báčky a Sriemu pripadli novovzniknutému Kráľovstvu Srbov, Chorvátov a Slovincov, však zároveň otvoril nové možnosti ďalšieho vývoja školstva. Slovenským školám sa vytvoril priestor na obnovenie vyučovania v materinskom jazyku a na systematickejšie budovanie vlastných vzdelávacích inštitúcií.

Prípád Kovačice tak dokumentuje komplexnú interakciu medzi štátnou mocou, cirkevnou autoritou a miestnou komunitou pri formovaní školstva v multietnickom prostredí. Dejiny školstva v tomto období nemožno chápať len ako administratívny či organizačný proces, ale ako dynamický priestor stretu politických, národnostných a spoločenských záujmov, v ktorom vzdelanie zohrávalo kľúčovú úlohu pri zachovaní kultúrnej kontinuity a identity miestnych komunít.

⁶⁷ CICKA, J.: *Kovačica 1802-2002...*, s. 285.

⁶⁸ Medzi nimi okrem spomenutých boli aj: Jelena Zarić, Michal Obercian, Ľudovít Čerfel', Feodor Fetisov, Peter Polakovič, Ankica Radonić, Darinka Vladislavljević, Ljubiša Radonić, Danica Radivojević, Marija Kovandžić, Veronika Racová, Marija Šuhajová, Emília Demčeková, Dragica Dolga, Gustav-Adolf Juráni, Emilia Karašová, Juraj Mandarovič, Vukašin Piperský, Ján Gažo, Juraj Miškovic, Jan Podhradský, Milan Bukvić, Juraj Krak a Nadežda Kostić. (Školski letopis državne narodne škole u Kovačici. [rukopis, nespracovaný]; CICKA, Ján (red.): *Kovačica 1802-2002*: zborník prác pri dvestoročnici mesta. Kovačica : Miestne spoločenstvo Kovačica, 2002, s. 285.)